

במאמר זה ייעשה ניסיון לבחון מטיב מרכזי בחטיבת השירים "פילים בלילה" בפואמה של אברהם סוצקבר "אודה ליונה".

היצירה שפורסמה ב־1955 היא ניסיון מעניין לגשר על תוהו האימה מתקופת השואה, לברוא ביצירה האמנותית מעין מצב חדש משוחרר ממות, מרוע ומסבל.

בחטיבת השירים בולט הרצון לגבור על המציאות, לבטל את גבולות החיים והמוות ולמזגם באחדות קיומית ללא ניגודים. מטיב מרכזי זה מצוי במרבית שירי חטיבה זו אך לצורך הדיון בחרתי במדגם מצומצם שיספיק להארת הנושא מהיבטיו העיקריים.

כרוב שירי "פילים בלילה" מנסה הדובר לגבור על פיצול המצב הקיומי — על המחיצה הטראגית המפרידה בין חיים למוות על הפאראדוקס המענה את הגוף ואת הנפש.

בצד תופעות המציאות האפריקנית יוצר המשורר במודע פלאים וניסים: השירים מאוכלסים מצעדים במסיכות, ריקודים ותפילות, ואווירתם אכסוטית, וכך הוא מנסה לגשר על־פני תוהו האימה של העבר.

היסוד האפי דומיננטי בשירים האלה, מעניק להם ממד אובייקטיבי. עם זאת יש ברובם "חפניות ליריות" וכן הומויר ואירוניה.

"תפנית הלירית" יש דרכים שונות ומטרות שונות. קריאות פתע שוברות את האחדות הריתמית, זרם הזמן ורצף האירועים, מזהירות מפני מחוות תעתועים, מדגישות את המשחק בין הממשותף לחלום.

הרובד של הקרע הקיומי אינו ניתן לאיחוי, העימות עם המאגיה הוא גם פיתוי למוות, כצד האפל של "המשיכה החזקה לחיים". הגישור על השניות הקיומית הזאת מחייב סינתזה של האמצעים האמנותיים: דימויים מאגיים־פולחניים השייכים למיתוסים אפרי־קניים ולצידם יסודות פולקלוריים שמקורם יהודי או אוניברסלי, משחק מתמיד בין המאגי לקונקרטי.

ההרגשה היא שרק בשיכחה אכסוטית או במדענות ללא פשרה אפשר לגשר על התוהו אבל ספק אם אפשר לבטלה בכוח היצירה האמנותית.

בשיר "כל הרחשים וכל הצלילים ישנים" האימה כלהא במעמקים ועל פני השטח פרושה מסיכה של שלווה. יש בו ניסיון לגשר בין היקום הריאלי ליקום הנפשי של הדובר. לכאורה זה מבט חדש על העולם, כאילו היקום נענה לרצון המשורר לבטחון ולאחדות. אבל אשליית־אחדות זו מתרחשת במצב של שינה כבדה. "את

בזכות המוצא האופטימי

עזריאל קאופמן

עיון בחטיבת השירים "פילים בלילה" מתוך הפואמה "אודה ליונה" לאברהם סוצקבר.

הישנים לא תעיר אפילו בגרון".

בניגוד לפתיחה מופיע תאור ה"פחד הישן מתחת לשבעה זרמים". האחדות מושגת בתיאור עיניו הפקוחות של אלהים. בסיום השיר יש איוון בין הקליפה של השקט החיצוני ובין הפחד הרוחני בעומק. אבל הוא למראית־עין. האימה והפחד רובצים תחת שבעה בריחים, ואפשר רק למתן אותם בעזרת שיר הערש המאגי ובעזרת התמימות הבוטחת ב"עיניו הפקוחות של האלוהים". זה ביטוי להרגשת הקיום של המשורר. פחד העבר לא נעלם.

הקרע בין המציאות החדשה ובין הזכרונות אינו ניתן לאיחוי. אפשר לנסות להמציא את השלמות אבל אין מפלט מן הספק המכרסם ומן האימה הנתונה בתרדמה. בתמונה ההרמונית השקטה מפעפעת האימה.

בשיר "על חוף הנילוס" מתואר הרצון לחזור לשלימות ולאחדות כמחלה, כ"קדחת לוחטת". המשורר מוכן לנסות להדיק את הניגודים ב"אש הפצעים". יש קשר בין השיר הזה ובין השיר הקודם, גם בטון וגם בתימה. השיר בנוי מתמונות המצטברות

לסיפור־מעשה: חלומו של הדובר בשיר מתמקד בבניית חבית צוף חדשה, ברצון ליטול קרן של חלום ולהפקיד את גורלו בידי הגילוס עד שתופיע בת־המלך. יש כאן כמיהה להתחדשות היסוד המאגי, זכרון מיתי שסיבתו ריאליית.

במיתוס של העבר שולטים הנס וההשגחה האלוהית; וכאן על המשורר לכוון במודע את הפלא וליצור את האחדות בתוך יקום שאיבד את הערכים המחלטים ואת התמימות. לניסיון משופק זה נלווית קריאת התפכחות: "הו קדחת מלוחטת ו" קריאה זו מאוששת בדימוי מי הנילוס כ"שברי זהב של אלילים". מנוגדת לאלה השאיפה לאחדות: "באפר האדום של פצעי אדביק אותו". ההכרח להציל את החלום ולבחור בחיים מוביל לאפשרות של אחדות, ולו גם אחדות של שברים והדבקות.

בשיר "ריקוד־עיניים", יש שתי דמויות, הרקדנית והדובר. הרצון להתחדשות מתנסח בו במשפט בעל משמעות פאראדוקסלית: "במותו מלאים בו החיים", אלחיה למשפט: "בדמייך חיי ו" הרקדנית מופיעה באמצעות עיניה בלבד; יסוד מטונימי זה צמד לעקרון מטאמורפי מתמעט. עיני הרקדנית הן מטונימיה לכוליותה ולנשיותה. בקירבה בין "ריקוד עיניים ובין "על שפת הנילוס" יש רמז למרים התנ"כית, ונוסף על כך יש בשיר רמז ל"רקדנית" של פרץ מרקיש המגלמת את גורלו של העם היהודי בשנות השואה.

הדובר מתואר כמי ש"במותו מלאים בו החיים". כוחן המאגי של עיני הרקדנים מעורר בו רצון לגבור על מגבלות הזמן והחומר ולו במחיר הוויתור על הקיום בממד הריאלי.

דוגמה לשאיפה לביטול השניות מצויה ב"ריקוד גשם": הרקוד הוא אמצעי מאגי לתכלית כיבוש האלוהים ומובלעת שאיפה לקיום בעל משמעות רחנית "על אף הדמעות". המשורר מנסה לבטל את הפאראדוקס על־ידי הכפלותיו הרבות עד כדי איפוסו, וכך להגיע לקירבה מירבית לאלוהים. ניכרת השאיפה לביטול המושגים המקובלים על גבולות החיים והמוות. מעניינת התפתחות היחסים בין הדובר לאלוהים: השיר הינו תפילה לשגן — אלוהי הגשם. הריקוד, שנועד כביכול להוריד גשם, גם מתכוון להביא לכך שהאלוהים ייפול בורופותיו של הרוקד. הריקוד מתפקד כאמצעי להשגת אחדות טוטאלית בין הדובר לאלוהיו. הצגת הדובר "כאחד שחזר מן הג'ונגל", פותחת מהלך דראמטי חדש והתפילה לגשם מתחלפת ברצון להשתלט על האלוהים. רצון החיים גובר איפוא על אפשרות המוות על־ידי היאחזות במציאות עליונה, בעזרת הפאראדוקס המבטל את עצמו ומצטמצם לפיגורה מטונימית. דמות הדובר המוקטנת מתעשרת בתהליכים המאחרים את תאוייה בהמיה, האנושי בתפילה, והאלוהי בשתיקה.

השיר "ריקוד פיגמאים" כאילו נועד להיות אנטיטיוזה ל"ריקוד גשם" והארה אירונית של תוכנו. נמתחת בו ביקורת על המאגיה ומודגשת יכולתו הבלתי מוגבלת של האלוהים. על בעות הפיגמאים הרוקדות מנצחת הסכלות, הן מנסות לרקוד נקמה נגד הגבוהים, לקרוע אותם, וכך נחשפת אפסותם של השאפתנים להשיג את האלוהים.

ההתמדות עם אלוהים היא בלתי-אפשרית, הוא גבוה מגבהים וכוחות המאגיה אינם שולטים בו, ועף-על-פי-כן אין המשורר מרפה מן הרעיון לאחד את המופלא עם המציאות, חרף ידיעתו שדבר זה אפשרי רק באשליה או בדרך האמנות.

הרצון לאחד עבר מאזיים עם הווה היסטורי חדש מחזק את השאיפה להתחדשות האמונה בחיים. היצירה האמנותית היא המסוגלת להעלות מישאלה זו לביטוי רוחני עליון.

משירים אלה של סוצקובר, המכילים גם יסודות הגותיים, עולה נסיון להעניק הסבר חדש למשמעות החיים בהווה. בשיר "מטאור במדבר קאלהרי" מורים מטאור רך את דמו הכוכבי אל תוך הלמים הגרומות של המשורר. המטאור מרגיש בפעם הראשונה את חום האדם, ואלו האדם נוגע לראשונה באבריו של רוח. בפגישה זו מתבטל הגבול בין אבן לאדם, בין הממשי לפלאי.

ממכת אצבע המשורר באבן מתקרבים שני עולמות, ההתמוזגות מושלמת: "ואיש אינו קיים יותר בתוהך". בשיר זה אין ספקנות או אירוניה. האקט היצירתי מאחד את שני העולמות והמכה באבן, באצבעו של הדובר, מסמלת את האחדות.

גם בשיר "אואויס" יש התמוזגות של הממשי עם הפלאי, על-ידי הכנעתו של הממשי ליסוד הפלאי. מתוארת ארץ שעציה הם עלוה של חלומות. בן הבאנטו המת מתואר כישן, דומה שאין למוות שליטה על קורבנו. לארץ זו באים פתאום עופות של חג עשירי-צבעים, שהאדם אינו ראוי להם. עופות הפלא נושאים את בן הבאנטו לחתונה, למקום אחר.

המשורר מבחין לכאורה בין תחום המוות לתחום הפלא ולכן הוא ממוג אותם לאחדות תיאורית. הכשת הנחש הופכת את בן הבאנטו למנומנט, ומותו הוא תחנת-מעבר, שממנה ישאו אותו עופות-הפלא לארץ חדשה של יופי.

לכמהיה ליפה ולביטול הניגודים יש ביטוי בחומרים האמנותיים המעצבים את השיר הזה. בולט השימוש בפיגורות שמקורן עממי, ריאלי מוצג כדבר שמתארע מקרוב: "מכוננים את הכינורות", "עופות של יום-טוב", "מסנוורים בצבעים שאדם אינו ראוי להם". היסוד הפאראדוכסאלי שבמציאות מתחלף בסוג של אור-טופים מסתבר, הלא מתקבל על הדעת עשוי להיות למציאות. השיר "בראשית" פשוט בתוכנו ואופיו מיתי: בראשית היה פיל

שחור". ולפני מותו איבד הפיל שנהב בנהר. השנהב הציל את הקשת שבענו, מנשיקת הקשת היה השנהב לאבי האדם, לכן האדם שחור כפיל ומלא צבעים כקשת בענו. ההיסט מיתוס הבריאה התנ"כי מבליט את יסוד המקורות שבהו-פעת האדם ביקום. המיווג בין האופל ובין האור הוא סמל מורכב, המתייחס גם למשורר וליצירתו, ולכן יש למינס הוזה גם ממשעות אישית: "וכמו האדם הראשון כוה גם אני".

עיון בשיר "פילים בלילה" מאפשר לעקוב אחר עיצוב הנושא שהוצג במאמר זה. בשיר זה מודגש התפקיד האקטיבי של המשורר. הוא מוגדר כשיר ציד (יעגער ליד), בשירים האפ-ריקיים מנסה המשורר לבחון מחדש את המשתמע מהרצון להתקיים בעולם עם זכרונות העבר, לחיות וליצור אמנות מתוך מודעות לפאראדוכס הטראגי שאינו ניתן לגישור.

המשורר מבקש אמצעי לאחד את קוטב זכרון השואה עם קוטב הגם של התקומה הלאומית, ששניהם מתארכים באותו דור ובאותו ממד היסטורי, במאה העשרים.

השיר מרשתת על עקרון ארכיטיפי, בתוכנו האפי הוא מעין אגדת-ילדים עם "סוף-טוב", מלווה בנימת עצבות, תוצאת הפגישה בין הפלאי ובין הריאלי. עם פיענוח הפלאי נהרס היסוד האשליי-תי, הטוב המתגלה מאבד את הקסם, שהוא אתגר להתמחדות ולפיענוח. הפילים מתארכים כ"רחות כבדות" הנושאות מסיכות. ציד הלילות אורב לשבעה פילים ליד החוף. ליד הנהר מסירים הפילים את המסיכות: אוננים, שיניים, אפים ארוכים, ומתגלות שבע נערות. הצייד נוטל מסיכה אחת ונערה אחת נותרת חשופה, ללא מסיכה. הצייד נושא אותה לאשה. החשיפה מתואר כמעשה-תושיה ערמומי של הצייד.

מודגש מומנט הזכיה, שמשמעותו כפולה: א. הצייד עד לאקט הסרת המסיכות. ב. הוא זוכה אישית בנערה בלי מסיכה.

הצייד מצטייר כבעל נסיון של נוכחות במטאמורפוזות: הוא רואה למשל "כוכבים ההופכים לננטילופים". יש כאן רמזה אירונית; חשיפת המופלא וקירובו אל הממשי גורמת להתמעטות המופלא. היסוד המאגי של המספר שבע נפגם מפני שהצייד קורע מתוכו את האחת, שבה זכה. הפלאי שנחשף נהפך לאושר ארצי מוכר, פשוט ובעל חום אנושי אמיתי. כיוון זה אינו שלילי אלא ריאלי. עם החשיפה נכלים היסודות האנושיים, הקוטב הננדי לחידתי ולמיסטי. הצייד מגשר בין שני הקטבים הללו. הוא רואה את הפלא וגם חושף אותו וזוכה בגלגול למציאות אנושית.

הנסיון מסתיים בזכיה הצייד — האמן המשורר או האמנות, — עומד מול המציאות, שהיא אולי פחות פנטסטית אך יש בה סיכויים לחמימות ולתקווה. ממדיה האפלים של המציאות אינם

מחייבים להוציא מסקנות פסימיות.

לגישה זו יש ביטוי בשיר "בית-קברות של פילים", הקרוב במש-מעוהו לתחום מסויים ב"הזקן והים" של המינגוויי, וכוונתי להב-דלי גישות למציאות בין סנטייגו הזקן ובין הדייגים הצעירים, ואף המתייחס לתוצאה המעשית ממסע ההתמחדות של סנטייגו עם הדג הגדול: נותר ממנו השלד בלבד. בשירו של סוצקובר הפילים הולכים בעצמם אל מקום מותם איש אינו מוליך אותם אליו. הם צועדים יחדים חודשים ושנים דרך "יערות בוכים" "ורגלי הפיל מתופפות את אבק שנותיו הקמוטות", מנוגד לתיאור הצבוע המנומר, יטרוף את "עיני התינוק" של הפיל (מנסרי ה-שנהב מצפים למותו).

אין בשיר הסבר, מדוע מתים הפילים כך, סימנים מעטים מספרים על כך בשפת פילים חכמה אבל בלתי מפורענת. אורח חייהם בלתי-ימובן, ובו סוד עדנתם, יופיים וחוכמתם. את הצער שבחיי הפילים משליך המשורר על "היערות הבוכים", מעוגן והריתמוס איטי ורוגע. הפילים ממוגים קיום ריאלי עם איכות פנימית אצילית ובלתי-מוסברת. מתאחדים בהם שני אופני קיום, ריאלי ומופלא. המשורר משתדל לחסוך בתיאורים ישירים ומרבה ביסור דות פואטיים בתחומים הפיגורטיבי והריתמי, בבחינת דיבור הדרבים בעד עצמם.

השיר הבא מחזיר אותנו אל האדם כנקודת מוצא לכל האפשרויות של השגת האחדות בין עבר המאויים ובין ההווה המפתה לחיות. נביא בית אחד מהשיר "זכרונות איש זולו":

"... שפעטער, אויף דער פעל דער אפגעשוונדענער אין שטיבל

האָבן מיר אזוי געלובט זיך, — אז דער טויטער לייב

איז לעבעדיק געוואָרן און מיט בייזן אויפן קארק

אנטלאָפן אין דער פינצטערניש א פייערדיק צעהיצטער

די פרוי האָט מיך געביסן: האלט מיך שטארק

און ס'דארט זיך מיר, אז אויפן לייב מיר רייטן נאָך ביז

איצטער..."

המופלא והריאלי-ממשי חוזרים אל נקודת-המוצא. אלה תופעות שמקורן באדם, הן מתחילות בו ומסתיימות בו, והוא סוגר את מעגלן. נושא השיר הוא אהבה, האירוסי והתגלמויותו המיסטיות האפשריות. מכותו של יסוד זה תוור לחיים האריה שרק העור נותר ממנו. יתרה מזו, האריה מתגלגל באש, הרכובה עליו היא פעולה אין סופית, תהליך מתמיד, מפתיע, מהיר ומרטיט. ●